

Роберт ПЕТКОВСКИ

ДВА НОВИ СПОМЕНИКА ОД АНТИЧКОТО КУЛТУРНО БОГАТСТВО НА МАКЕДОНИЈА

Првиот споменик, кој потекнува од регионот на Источна Македонија, село Шлегово (сл.1) претставува стела составена од триаголен тимпанон откриен во горниот лев агол со дел од пластичната претстава во него, натписно поле со натпис на старогрчки јазик зачуван во седум (7) редови, кој е оштетен и откриен во долниот десен агол. Тимпанонот на врвот завршува стрмно, а натписното поле е профилирано. Во тимпанонското поле има кружен штит со копје свртено надесно со врвот, моделирани во плиток релјеф, но многу пластично. Рамките на натписното поле се двојно профилирани, без декорација. Буквите во полето се јасно врежани и големи. Стелата е пронајдена во с. Шлегово,¹ а денес не знаеме каде се наоѓа. За првпат овој споменик е објавен во магистерскиот труд на Роберт Петковски ²

Дат.: поч. на III век

Лит.: Р. Петковски (2005) бр. 115.

Наџ:

ΤΗΡΗΕΠΥ	Τηρη εпу/ημου τωκ/αιται
ΗΜΟΥΤΩΚ	τι ζη/σαντι κλλ/ 5
ΑΙΤΑΙΤΙΖΗ	ωσετη εβδ/ομηκοντα/
ΣΑΝΤΙΚΑΛ	γυιο.... (многу оштетено)
ΟΣΕΤΗΕΒΔ	
ΟΜΗΚΟΝΤΑ	
ΓΟΥΙΟ...	

Сл.1. Шлегово

Fig. 1. Shlegovo

– во 6. ред мн слеани, сите букви се големи и длабоко врежани, буквата о е карактеристично напишана.

Најверојатностелата од Шлеговомуприпаѓала на некој војник.

¹ Голема благодарност до проф. д-р Вера Битракова-Грозданова за помошта при третирањето на оваа стела.

² Р. Петковски, *Декоративниот елемент на римскиот надгробни споменици меѓу средниот век на Аксиј и Сиримон*, магистерски труд одбранет на 23-11-2005 година на катедрата по археологија на Филозофскиот Факултет во Скопје, кај менторот

проф. д-р Вера Битракова-Грозданова. Магистерскиот труд се уште не е објавен.

Најблиска пластична претстава на декоративните елементи среќаваме на стелата од Долна Мезија-Девња Marcianopolis.³ Во триаголниот тимпанон на оваа стела има мал кружен штит и копје изобразени во плиток релјеф, но за разлика од стелата од Шлегово, оваа содржи натпис на латински јазик и има декорација на рамките-нејзиното датирање е на почетокот на IV век⁴ и стелата од Чумаковци, Белослатинско⁵ каде што во триаголниот тимпанон има мал кружен штит со четири вкрстени копја, по две од страните. И оваа стела содржи натпис на латински јазик, а датирана е во II век.⁶ Врз основа на стилските особености на натписот, како и со споредба на аналогните стели, овој споменик би можеле да го датираме на почетокот на III век. Оружјето на стелите во античкиот период, т.е. римскиот период на територија на денешна Македонија, односно во тогашните римски провинции Горна Мезија и Македонија, се јавува многу ретко и тоа претставено главно во тимпанонот, на пр. на стелата од Матка⁷ во внатрешноста на еден калатус има два врва на копја, свртени со шпицовите нагоре; на стелата од Добри Дол⁸ тракискиот коњаник е претставен во моментот кога стрела со копје, кое е многу оштетено, а тој носи оклоп декориран со реси; на стелата од Бардовци⁹ централно претставениот покојник во рамките на композицијата посмртна гозба, во десната рака држи долго копје, носи оклоп со реси, а во левата рака држи штит (или торба); на стелата од Карнолово, Петричко¹⁰ детето до нозете држи долг меч со кружна рачка; на стелата од Димци¹¹ на левата рамка на тимпанонот, веднаш до профилицијата, има врв од копје. Оружјето може да биде изобразено и на релјефното поле, на пр. на стелата од Малино, Св. Николе¹², десниот покојник во десната рака држи меч со футрола. На цоклето на стелата од Влае¹³ се гледаат фрагменти од кружен предмет, штит или ваза, а стелите од Средно Коњаре¹⁴ и

Доброшане¹⁵ се многу оштетени, но тука претпоставуваме дека тракискиот коњаник држи копје. Можеме да заклучиме дека оружјето на стелите на третираната територија се јавува од првата половина на I век, Малино-Св. Николе, до крајот на III в. или почетокот на IV в., Карнолово, Петричко.¹⁶ Најчесто е моделирано во плиток релјеф, кој може да биде и многу пластичен, на пр. стелите од Димци и Шлегово (сл.1). Неговата претстава може да укажува на професијата на покојникот, пример дека бил војник- стелата од Бардовци и Малино-Св. Николе, или дека требало да биде војник-стелата од Карнолово, каде што детето облечено во војничка облека, со меч во раката, починало пред да стапи во воена служба. Стелата од Димци припаѓа на жена, копјето укажува можеби на професијата на мажот, кој бил војник. Исто така, и стелата од Матка припаѓа на жена, а копјата ставени во калатус, заедно со тракискиот коњаник од Добри Дол, кој му припаѓа на дете, ја покажуваат јасната поврзаност на овие мотиви со вербата на античкиот човек во задгробниот живот и подземниот култ. Верувањето во живот по смртта е многу силно на оваа територија во тоа време и затоа претставата на оружјето е карактеристика на римскиот период во сите делови на Царството од I до IV век, посебно на територијата на Горна Мезија и Македонија.

Вториот споменик претставува надгробен медалјон со дим.: 56x 60x10cm пронајден во Гевгелија-Дојран,¹⁷ денес во Археолошкиот музеј во Скопје. (сл.2) Откриено е парче во горниот лев дел од медалјонот, кој има профилирана рамка. Во неговото поле се распоредени три бисти: горе на маж и жена, меѓу нив, напред, на дете. Бистите биле реално третираны, што се забележува и покрај големата оштетеност-истриеност на релјефот, поради што не може да се забележат сите поситни иконографски детали. Жената има фризура на патец, мажот има кратка коса. Тие се облечени во химатиони. Пластичната претстава на детето целосно е избришана. Според фризура на жената, која е одлика на времето на Антонините, овој медалјон го датираме во II век.¹⁸ Медалјоните се јавуваат само во југоисточниот дел од Македонија, во Марвинци, Гевгелија-Дојран и по долината на реката Струма.

³ Д. П. Димитров (1942) бр.65 образец 76 и 76 а.

⁴ Ibid, 41.

⁵ Ibid, бр.103 обр.94.

⁶ Ibid, 49.

⁷ В. Josifovska (1982) br.98.

⁸ Ibid, br.81.

⁹ Ibid, br. 47.

¹⁰ Д. П. Димитров (1941) 44 бр.43 обр.62.

¹¹ В. Josifovska (1982) br.158.

¹² В. Санев (1964)104-105 сл.4.

¹³ В. Josifovska (1982) br.120.

¹⁴ Ibid, 88.

¹⁵ З. Николовски (1997) сл.13.

¹⁶ Р. Петковски (2005) бр.120 и 123.

¹⁷ Ibid, бр.140.

¹⁸ Ibid, бр.140.

сл.2. Гевгелија - Дојран
Fig. 2. Gevgelija-Dojran

Тие претставуваат посебен вид надгробни споменици. Имаат форма на диск со вдлабната основа на која се моделираат релјефите. Рамката што го оградува дискот може да биде мазна, профилирана, или украсена со орнаменти-низа од перли, или витлообразен обрач. Обрачот на рамката понекогаш е украсен со јајцевиден орнамент, на пр. на два медалјона од Гевгелија-Дојран¹⁹ и еден од Марвинци.²⁰ Главен декор на медалјоните е бистата. Може да се изобразени од три до девет бисти, кои се распоредуваат од еден до три реда. Дискот од долната страна завршува со клин, кој се поставува во вдлабнатината на посебен вертикален постамент на кој има врежан натпис. Ваков

¹⁹ Првиот: Н. Вулић, (1931) бр.120; Д. П. Димитровъ (1940) 69 и 82, обр.18; *ibid*, (1941) 64-65, обр.87, ср. или вт. пол. на II в.; *ibid*, (1946) 36-37 бр.20 fig.30; Б. Јосифовска, (1961) 37-38, сл.11, II в.; В. Соколовска, (1987) 118-119, бр.32 т. 18 сл. 1, вр. на Антониј Пиј; Р. Петковски (2005) бр.137; вториот: Н. Вулић, (1931) бр.121; Д. П. Димитровъ (1940) 69 и 82, обр.17 поч. на II в.; *ibid*, (1941) 65, обр.88, ср. на II в.; *ibid*, (1946) 37-38 бр.21 fig.31.; В. Соколовска, (1987) 113, бр.25 т. 12 сл. 4, Хадријаново вр.; Р. Петковски (2005) бр.138.

²⁰ В. Josifovska, (1962) 306, поч. на II в.; В. Соколовска, (1986) 128, т.53, сл.4; *ibid*, (1987) 107 бр.17 т.8 сл.2, доцно Трајаново или рано Хадријаново вр.; Р. Петковски (2005) бр.145.

постамент со натпис кај посочените медалјони досега не е пронајден. Тие се датирани од I, најдоцна до почетокот на IV век.²¹ Појавата на надгробните медалјони била условена со потребата да се претстават повеќе фигури на помал простор. Медалјонот широко е распространет во Македонија, особено во долината на Средна Струма.... и долината на Долен Вардар.... Во Тракија и Мезија не е распространет.... Во Тесалија и Хелада, медалјонот како самостоен споменик не се среќава. И во Мала Азија оваа форма не е распространета.²²

Самостојниот надгробен медалјон наоѓа почва за развој во некои од Дунавските провинции. Наодите од Норикум, Панонија и Горна Дакија, покажуваат широка распространетост на оваа форма.... Тука медалјонот добива локални особености. Медалјоните од Норикум и Панонија, исто како и македонските, завршуваат со клинови, кои биле поставени на постаменти. Некои медалјони од Дакија се приспособени за поставување врз цврсти карпи, за што сведочат дупките на грбната страна и отсуството на клинови од долната страна. Освен ова, медалјоните од првите две провинции (Норикум и Панонија) горе завршуваат со еден карактеристичен додаток во вид на стрела, кој бил создаден од чисто практични причини, имено, да го чува релјефот од атмосферски влијанија. Медалјоните од северно-дунавските провинции се карактеризираат со тешка конструкција. Рамката е дебела, таа учествува во украсот на лицевата страна на медалјонот, а кај спомениците од Дакија, таа формира тежок венец од лисја.²³

Кога се поставува прашањето за појавата на медалјонот воопшто како основа на релјефни претстави, ќе бидеме одведени назад кон првобитните од хеленистичката епоха во Рим и хеленистичкиот Исток. Во Рим многу рано се зборува за претстави на прадедовците на штитовидни основи т.н. *imagines clipeatae* (во 495 год.).... Од подоцнежното време има многу споменици во Рим и низ Италија, каде што има изобразени *imagines clipeatae* не само во цртеж, туку и пластично. Некои од нив се по-

²¹ Види фусноти бр.19 и 20.

²² Д. П. Димитровъ (1940) 68-70.

²³ *Ibid*, 71.

ставени на постамент, а другите се закачени. За распространувањето на оваа форма во императорската епоха влијаел обичајот да се изобразуваат императорите во медалјони. Тие се изработувале и за приватни лица. Медалјоните можеле да бидат направени од злато, скапоцени материјали, дрво и сл.²⁴

Појавата на медалјонот како форма на основата на релјефот, може да се следи до почетокот на хеленистичката епоха. Отворено останува прашањето каде и кога тој кружен фон за првпат се пренесува на надгробната пластика како самостоен медалјон.²⁵

Појавата на медалјонот како надгробен споменик во Македонија се должи на западното

влијание. Патиштата на пробивањето на тоа влијание се јасно подвлечени:

1. Од Италија преку морето-Дирахиум и оттаму по Виа Егнатиа;

2. Од Северна Италија по Дунав и оттаму по долината на Морава-Вардар и Искар-Струма.²⁶

Надгробниот медалјон во Македонија продолжува да суштествува и во IV век, а во Норикум, Панонија и Дакија тој се задржува одвај до III в.²⁷

Народ како македонскиот, со толку богато античко културно минато, не смее ни да помисли, а камоли да разговара за промена на името на државата.

²⁴ Ibid, 72-74.

²⁵ Ibid, 74.

²⁶ Ibid. (1946) 59.

²⁷ Ibid, (1940) 74.

ЛИТЕРАТУРА

- В. Битракова-Грозданова, (1987) *Споменици од хеленистичкиот период во СР Македонија*, Скопје 1987
- В. Битракова-Грозданова, (1996) *Хеленистички период*, Археолошка карта на Македонија I, Скопје 1996, 95-99.
- Н. Вулић, (1931) *Антички споменици наше земље*, Споменик LXXI, Београд 1931.
- Н. Вулић, (1933) *Антички споменици наше земље*, Споменик LXXV, Београд 1933.
- Н. Вулић, (1941-48) *Антички споменици наше земље*, Трачки коњаник и друге иконе из античког доба, Споменик ХСVIII, Београд 1948.
- Б. Геров, (1961) *Проучаваня върху западнотракийските земи през римско време*, ГСУФФ LIV, 3, 1959-60, София 1961, 159-191.
- L. Gounaropoulou-M.B. Hatzopoulou, (1998) *ΕΠΙΓΡΑΦΕΣ ΚΑΤΩ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ*, Athenai 1998.
- Д. П. Димитровъ, (1940) *Медалионът като надгробен паметник въ долината на Сръдна Струма през Римската епоха*, Македонски Прегледъ XII, 3, София 1940, 62-82.
- Д. П. Димитровъ, (1941) *Портретът върху античните надгробни плочи от римско време въ Североизточна Македония*, Известия БАИ XIII, 1939, София 1941, 1-128.
- Д. П. Димитровъ, (1942) *Надгробните плочи от римско време въ Северна България*, БАИ n°1, София 1942.
- D. P. Dimitrov, (1946) *Les stèles funéraires en forme de médaillon dans la vallée de la Strouma moyenne à l'époque Romaine*, Годишник СУИФФ XLI, 1944/45, София 1946, 1-61.
- Е. Dobruna-Salih, (1987) *Nadgrobne stele rimskog perioda s područja Kosova*, AA 38, Ljubljana 1987, 193-205.
- Р. Зотовић, (1995) *Римски надгробни споменици источног дела провинције Далмације*, Ужице 1995.
- Б. Јосифовска, (1961) *Водич низ Лапидариумот*, АМС, Скопје 1961.
- В. Josifovska, (1962) *Médaille funéraire de Marvince*, ЖА 11, Скопје 1962, 306.
- В. Dragojević-Josifovska, (1982) *Scupi et la région de Kumanovo*, Inscriptions de la Mésie Supérieure, Beograd 1982.
- А. Керамидчиев, (1962) *Археолошки наоѓалишта во Пробиштипско*, Стремеж 6, Прилеп 1962, 45-62.
- А. Керамидчиев, (1965) *Нови епиграфски споменици од Источна Македонија*, ЖА 15, I, Скопје 1965, 109-115.
- А. Керамидчиев, (1973) *Новооткриени епиграфски споменици во Кратовско*, ЖА 23, I, Скопје 1973, 148-154.
- П. Кузман, Охрид-Лихнидос, *Археолошка карта на Република Македонија II*, Скопје 1996, 255-261.
- Е. Манева, *Водочка варијанта на кружни наушници од крајот на 15 век*, Македонско Наследство 26, Скопје (2005).
- И. Микулчиќ, (1971) *Споменик на еден PRAEFECTUS CASTRORUM од Скупи*, ЖА 21, Скопје 1971, 663-667.
- И. Микулчиќ, (1999) *Антички градови во Македонија*, Скопје 1999.
- А. Mócsy, (1970) *Gesellschaft und Romanisation in der Römischen Provinz Moesia Superior*, Budapest 1970.
- З. Николовски, (1997) *Водич низ Лапидариумот*, Куманово 1997.
- Р. Петковски, *Декоративните елементи на римските надгробни споменици меѓу средниот век на Аксиј и Сиримон*, необјавен магистерски труд, одбранет на 23-11-2005 година на катедрата по археологија на Филозофскиот Факултет во Скопје, кај менторот проф. д-р. Вера Битракова-Грозданова.
- П. Петровић, (1975) *Палеографија римских натписа у Горњој Мезији*, АИ, Београд 1975.
- N. Proeva, (1997) *Stèles funéraires de la Haute Macédoine à l'époque romaine*, Mélanges d'histoire et d'épigraphie offerts à Fanoula Papazoglou, Belgrad 1997, 137-147.
- S. Reinach, (1885) *Traité d'épigraphie*, Paris 1885.
- A. Rizaki-I. Touratsoglou, (2001) *Mors Macedonica*, *ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΣ*, 139 (2000) Athenai 2001, 237-281
- T. Rizakis-G. Touratsoglou, (1985) *ΕΠΙΓΡΑΦΕΣ ΑΝΩ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ*, Athenai 1985.
- В. Санев, (1964) *Каталог на античките споменици во Лапидариумот на Народниот музеј во Штип*, ЗШНМ III (1962-1963) Штип 1964, 103-109.
- В. Соколовска, (1986) *Исар, Марвинци и Повардарјето во античко време*, Скопје 1986.
- В. Соколовска, (1987) *Античка скулптура во СР Македонија*, Скопје 1987.
- В. Соколовска, (1995) *Надгробен споменик од Исар-Марвинци*, ЗММ 1, Скопје 1995, 143-146.
- С. Филипова, (1997) *Архийектјонска декоративна скулптура во Македонија *5-6 и 11-12 век*, Скопје & Мелбурн 1997.
- С. Филипова, (2006) *Рановизантискиот камен во Република Македонија*, Скопје 2006.
- А. Цермановић-Кузмановић, (1965) *Неколико поменика трачког коњаника из наше земље и проблем трачког хероса*, Старице XIII-XIV, 1962-1963, Београд 1965
- Ж. Шевалие-А. Гербран, (2005) *Речник на симболите*, Скопје 2005.
- T. Wujewski, (1991) *Anatolian sepulchral stelae in roman times*, Poznan 1991.

Robert PETKOVSKI

TWO NEW MONUMENTS FROM THE ANCIENT CULTURAL TREASURES OF MACEDONIA

Summary

On the territory of Macedonia during the Roman period between the 1st- 4th centuries in the provinces of Upper Mesia and Macedonia an increased production and distribution of tomb stones has been registered, among which most numerous are the stellas, followed by medallions. This is the case with the stella from Shlegovo (fig.1) which dates from the early 3rd century. For now, on the territory of the province of Macedonia the plastic depiction of a shield and spear on the tympanum is a sole example, designating that the deceased most probably was a soldier. On the medallion from Gevgjelija-Dojran (fig.2) which dates from the 2nd century an entire fam-

ily is portrayed, a man, woman and child. This manner of burial, namely the marking of the grave is a distinct feature for the Macedonian population that populated the lower valley of the Vardar river, and the middle flow of the river Struma during the 2nd- 4th centuries. On this specific territory, together with the characteristic production and decoration of the stellas a local feature appeared, that clearly differentiated the Ancient Macedonian with his beliefs for life after death, and thus placing Macedonia in the center of the artistic happening in the Roman Empire between the 1st to the 4th centuries, and not in its outskirts.